

Joan Peset va ser catedràtic de medicina, degà i rector; era un científic reconegut que va formar un grup de deixebles que van accedir després a càtedres universitàries. Fins als anys de la República no va tenir cap activitat política destacada; però, com molts intel·lectuals, des d'aleshores s'hi va comprometre. Es va vincular al partit de Manuel Azaña; va ser diputat per Izquierda Republicana en les eleccions de febrer del 1936, que van donar la victòria al Front Popular, i va pagar molt car el seu compromís. Pel març del 1940 va ser condemnat a mort i pel maig del 1941 es va executar la sentència.

La mort de Peset invita, una vegada i una altra, a evocar la seua memòria. Per què? Probablement ell mateix hi va donar la resposta. El dia de la seua execució va escriure a la seua esposa i als seus fills: "Confío, seguro en Dios, en que algún día mi Patria os devolverá mi nombre como el de un ciudadano que jamás hizo más que servirla cumpliendo sus deberes legales". Sens dubte, va ser una de les nombroses víctimes de la dictadura franquista: un "instrumento del destino", segons va dir. La justícia franquista va ser barroera i grossera. En aquest cas –com en molts altres– va perpetrar una sagnant revenja. El procés que s'hi publica ho evidencia: va ser afusellat per les seues idees. La delegació provincial de sanitat de Falange el va denunciar dues vegades, fins que va aconseguir una sentència de mort irrevocable contra un ciutadà honorable i pacífic que va creure que era possible la regeneració del seu país. Potser per això, la seua execució crida l'atenció, perquè va ser escandalosa –com tantes altres ho van ser–, perquè d'alguna manera desvela, descarnada, la naturalesa de la repressió franquista.

Però no interessa només la seua mort, sinó també la seua vida: la seua família, la seua formació, la seua carrera universitària, el seu treball com a investigador i la seua activitat cívica i política. Els vençuts no sols van sofrir la repressió –exili, presó, depuració, silenci

I. Vegeu-ne el certificat de naixement que consta en el seu expedient de llicenciat en Medicina, Biblioteca i Museu Histori-comèdic de la Universitat de València.

o mort, segons els casos—, sinó que són persones que van veure la seua trajectòria truncada per la tragèdia. Aquestes vides, segades o desterrades, també són importants: formen part d'aquella tragèdia històrica. Ens proposem, doncs, traçar la biografia de Joan Peset. La biografia és un gènere difícil. Procura donar compte de la vida d'una persona en la seua circumstància històrica; requereix una investigació minuciosa que exhume documents i testimonis, normalment dispersos i, a més, exigeix una perícia adequada al personatge, en aquest cas una formació en medicina i en història de la medicina que no disposem. Només una tesi doctoral o monografia de semblant rang podrien ponderar la figura que ens ocupa. No obstant això, malgrat aquests riscos, entenem que és pertinent, quan publiquem aquest procés, oferir al lector, encara que siga sumàriament, alguns trets del personatge, perquè, com acabem de dir, els efectes de la guerra van afectar trajectòries —individuals i col·lectives— que van ser trencades i que correspon a l'explicació històrica recuperar-les.

LA FAMÍLIA I ELS ANYS DE FORMACIÓ

Joan Peset Aleixandre va nèixer a Godella, població pròxima a València, on els seus pares tenien la segona residència. Va nèixer a les sis i mitja del matí del dia 2 de juliol de 1886.¹ Era fill de Vicent Peset Cervera i Vicenta Aleixandre Ballester, nét de Joan Baptista Peset i Vidal i besnét de Marià Peset de la Raga. D'entrada, semblarà abusiu retrotraure el parentiu del nostre protagonista a una estirp de noms que es remunten al segle XVIII, com si Peset Aleixandre fos un noble i nosaltres genealogistes del seu llinatge. Ni és el cas ni la intenció. Però la vida de les persones, entre altres circumstàncies, es veu afectada, envoltada i influïda, especialment en la infantesa i la joventut —els anys formatius—, per la família. Esmentar ací la saga familiar no està de més. Els Peset són una família d'intel·lectuals, o millor dit de professionals, ja que molts

són metges. El seu pare ho era, el seu avi també i així mateix el seu besavi. També era metgessa una tia seua, Concepció Aleixandre, que va ser una de les primeres dones universitàries. El nostre biografiat, en fi, va tenir dos germans. L'un, Tomàs, era metge i va col·laborar en alguns treballs de recerca amb Joan; l'altre, Mariano, era arquitecte. A més, des d'un altre punt de vista, es tractava d'una família liberal. El besavi del nostre protagonista va ser perseguit per Ferran VII, com van reconèixer les corts en el trienni² i els governs del 1837 i 1842. L'avi va prendre part en la revolució Gloriosa; el seu germà Vicent va ser regidor i diputat a les corts constituents del 69, i el pare, més discret, també era republicà...

Però el que més sorprèn és la tradició investigadora. Ens trobem davant una família d'excepció: un vell tronc de professionals que es dediquen, generació rere generació, a introduir coneixements i tècniques noves en medicina, investigar novetats i experimentar. Detinguem-nos en aquest aspecte. El besavi, Marià Peset de la Raga (1770-1850), era fill de l'apotecari d'Alpuente, va estudiar teologia i medicina, va exercir de metge en diversos pobles i a València. Va publicar monografies sobre la malaltia del còlera, un tractat sobre les passions i les memòries i discursos sobre aspectes clínics i terapèutics.³ L'avi, Joan Baptista Peset i Vidal (1821-1885), va exercir de metge a Alcàntera, Motilla i València, on va tenir una clínica privada de renom. Durant el sexenni democràtic va ser encarregat interinament de la càtedra de clínica de la Facultat de Medicina, lloc que va haver d'abandonar el 1875. La seua activitat científica es va desenvolupar a l'Institut Mèdic Valencià. La seua obra va estar dedicada a qüestions epidemiològiques, medicina interna, psiquiatria i història de la medicina, i en els seus escrits es percebia l'evolució de l'anatomoclínica a la medicina de laboratori, que el va portar a abandonar la teoria miasmàtica del contagi i decantar-se cap a les noves teories microbiològiques. D'una banda, va publicar més de mig centenar de treballs entre articles i llibres, entre els quals destaca una topografia mèdi-

2. Arxiu de les Corts espanyoles, lligall 36, núm. 230, desembre del 1820. Agraïm a Pilar García Trobat la informació sobre aquest expedient. També apareix esmentat en les actes de corts del 1820.

3. R. Muñoz Carbonero, "Peset de la Raga", Crónica médica, 39 (1935), pp. 661-662.

4. Sobre Peset i Vidal, vegeu-ne M. Peset Mancebo, “La enseñanza de la medicina clínica en la Valencia del siglo XIX: la labor de Juan Bautista Peset y Vidal”, *Asclepio*, 43 (1991), pp. 301-321; del mateix autor, Juan Bautista Peset y Vidal (1821-1885) y la transición de la medicina anatomoclínica a la de laboratorio, tesi doctoral, Universitat de València, 1996; S. Teruel Piera, Labor del Instituto médico valenciano (1841-1892), Madrid, 1984; J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons, Història de la ciència al País Valencià, València, Alfons el Magnànim, 1995, pp. 462-464.

5. J. B. Peset i Vidal, Bosquejo de la historia de la medicina de Valencia, València, 1876 [edició facsímil París-Valencia, 1985], pp. V-VI.

ca de València, una monografia sobre les neurosis, i uns estudis diversos sobre la lepra, la tuberculosi, la febre groga o el còlera —epidèmia que, aleshores, va ser la causa de la seua mort— i, de l'altra banda, el reeditat recentment *Bosquejo de la historia de la medicina de Valencia*.⁴

El seu temperament ens el mesura un fragment que hem triat del *Bosquejo*... on confessa que el seu propòsit és “trazar caminos que sin duda podrán recorrer otros con mayor seguridad, y proponerles un método é incompleto plan, para que [...] se esmeren en proporcionar cuantas nociones tengan sobre estos estudios”.⁵ En el fons aquest és el tarannà del científic: investigar, traçar camins, proposar mètodes i esperar que altres completen el que honradament hom ha treballat. Aquesta va ser l'estratègia de Peset i Vidal no sols en història de la ciència, sinó en tots els camps en què va treballar. Peset Aleixandre no va conèixer el seu avi, que va morir un any abans de nàixer ell, però la seua empremta degué ser fonda en la família, i el nét va ser batejat amb el seu nom.

El pare del nostre protagonista, Vicent Peset Cervera (1855-1945), va estudiar medicina i ciències i es va doctorar en ambdues facultats. La seua carrera professional cobreix dos camps: va ser analista químic i catedràtic de terapèutica. Com a analista va treballar a l'Ajuntament de València i va contribuir al desenvolupament de la sanitat pública municipal, va analitzar incansablement aigües potables, mineromedicinals i aliments. Va ser, a més, un investigador que unia els seus coneixements mèdics i químics i es va interessar per l'aplicació a la medicina de les disciplines experimentals que coneixia a fons, en bona part per la seua formació i per la influència de Josep Montserrat i Riutort, un eminent home de laboratori i catedràtic de química de la universitat, de qui Peset Cervera va ser continuador. També va ser professor de la Facultat de Medicina i va consolidar una carrera universitària que no va poder aconseguir el seu pare. Durant els anys vuitanta, al mateix temps que exercia com a químic de l'Ajuntament, va ser professor

interí o auxiliar de la Facultat de Medicina, i el 1892, quan tenia trenta-set anys —una edat tardana en aquell temps— va obtenir per oposició la càtedra de Terapèutica de la Universitat, que va exercir fins que es va jubilar el 1925.

Les seues investigacions es van centrar en la naixent microbiologia, en les aplicacions de l'electricitat a la medicina, en l'ús dels raigs X i, en fi, també com el seu pare, va escriure sobre la història de la medicina. Entre els seus treballs destaquen els que va dedicar a *La fermentación en fisiología y patología* (1880), monografia que inclou una de les primeres síntesis de la microbiologia que es van publicar a Espanya, amb la qual s'adhereix a la teoria dels gèrmens de Pasteur. També va publicar altres estudis dedicats als microorganismes, com *Los habitantes del aire en Valencia* (1885), o “Los microbios” (1885-86), publicat en la revista *Crónica médica*. En aquest últim treball podem llegir l'entusiasme per les novetats que comportava la medicina de laboratori i que va animar la seua producció: “el médico que camina con el siglo, que no desdeña la ciencia biológica, no encuentra para el porvenir otro medio más racional contra el azote de las pestilencias [que] la inoculación de sus virus atenuados”. Però la part més notòria de la seua obra és la que va dedicar a la farmacologia, la terapèutica i la toxicologia, en què va fer treballs sobre diverses intoxicacions i es va ocupar de les aplicacions de l'electricitat a la terapèutica i al diagnòstic, aspectes sobre els quals va escriure un *Resumen de electricidad moderna aplicada a la medicina* (1882), o monografies com la titulada “Adulteraciones de medicamentos demostradas por rayos X” (1900) i manuals sobre l'assignatura de la qual era catedràtic, que van significar la incorporació de la farmacologia experimental a Espanya, entre els quals destaca el *Curso elemental de terapéutica, materia médica y arte de recetar* (1894). A més, va traduir el *Tratado de análisis cuantitativa* de Carl Remigius Fresenius, i el *Tratado de química biológica* de Charles Adolf Wurtz.⁶

6. Sobre Peset Cervera, vegeu-ne els tres treballs següents de M. J. Báguena Cervellera, “La microbiología”, en J. M. López Piñero i altres, *Las ciencias médicas básicas en la Valencia del siglo XIX, València, Alfons el Magnànim, 1988*, pp. 212-224; “Los comienzos de la moderna microbiología en Valencia: La fermentación en fisiología y patología (1880) de Vicente Peset Cervera”, *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre, 3 vols., Universitat de València, 1982*, I, pp. 209-214, i *La introducción de la microbiología en la medicina española del siglo XIX, tesi doctoral, Universitat de València, 1983*. Vegeu-ne, també J. L. Fresquet Febrer, “De la materia médica a la farmacología experimental”, en J. M. López Piñero i altres, *Las ciencias médicas básicas...*, pp. 298-325, i la síntesi de J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons, *Història de la ciència...*, pp. 516-517 i 520-521.

En fi, la tia de Joan Peset, Concepció Aleixandre Ballester, vint-

7. Sobre Concepció Aleixandre, vegeu-ne C. Flecha García, *Las primeras universitarias en España, Madrid, Narcea, 1996*, pp. 114-116, 127, 197-202 i J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons, *Història de la ciència...*, p. 487.

8. J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons, *Història de la ciència...*, pp. 486-496 i 560-578; E. Sánchez Santiró, *Científics i professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*, Universitat de València, 1998, pp. 132-154.

i-quatre anys major que el nostre protagonista, va ser metgessa titular de l'hospital de la Princesa de Madrid i, després, de la casa de maternitat i borderia, va publicar treballs sobre obstetrícia, higiene i divulgació sanitària i va col·laborar en la revista *La medicina social española* entre 1916 i 1920, on va dirigir una secció d'orientació feminista que atenia qüestions sanitàries i socials.⁷

Com no podia ser menys, el medi familiar va influir en el nostre protagonista, però, al marge d'aquest ambient, el primer que destaca és la seua precocitat intel·lectual i la seua capacitat de treball. En efecte, Joan Peset va ser un adolescent i un jove molt judicós. Té un currículum acadèmic sorprenent: batxiller (1901), perit químic (1901), perit mecànic (1905), llicenciat en Medicina i Cirurgia (1906), llicenciat en Ciències (secció químiques) (1906) i doctor en Medicina (1907) amb una tesi titulada *Nota experimental sobre varias sales nuevas de piridina*, que llegeix per l'octubre d'aquell any. A més aprèn francès i alemany i alterna els estudis de dret. Els professors de la facultat de medicina, en l'època en què va estudiar —Bartual Moret, Casanova Ciurana, Candela Pla, Gil i Morte, Gómez Ferrer...—, eren seguidors de la nova medicina de laboratori i iniciaven el desenvolupament de les especialitats. Els de ciències —Boscà Casesnoves, els López-Chavarri, Castell Miralles, Lavilla Llorens...— fonamentaven el positivisme i organitzaven la secció de químiques.⁸

El 1908, Joan Peset, quan era doctor en medicina i llicenciat en Ciències i en Dret, obté una pensió de la Junta per a ampliació d'estudis i investigacions científiques per aprofundir en l'anàlisi toxicològica i medicolegal, que li permet treballar amb alguns dels especialistes més destacats de l'època: l'alemany Fresenius, de la Universitat de Wiesbaden —el tractat del qual havia traduït el seu pare—, i els francesos Jules Ogier, de la Universitat de París i director del laboratori judicial d'aquesta ciutat, i Alphonse Bertillon. En aquests centres es titula en anàlisi toxicològica pel laboratori químic de Fresenius i pel laboratori judicial de París i, en aquest últim,

a més, es diploma en anàlisi per a la identificació. Pel desembre del 1908, a la seua tornada, es doctora en Ciències Químiques amb una tesi titulada *Nuevo método general para la determinación electroquímica de los metales muy oxidables*, i un any després, pel novembre del 1909, aconsegueix aquest grau en dret, amb un estudi sobre *l'Aplicación jurídica de las ideas modernas sobre responsabilidad criminal por causas psicológicas*.

No era possible aprofitar més el temps. El 1909, quan tenia vint-i-tres anys, havia culminat una brillant carrera universitària, les fites de la qual eren els tres doctorats que va obtenir i havia estat pensionat per la Junta per a ampliació d'estudis a Wiesbaden i a París, la qual cosa li va permetre completar la seua formació en toxicologia i en medicina legal europea. Quan observem aquesta espectacular trajectòria —esmaltada d'excel·lents, tant en els seus estudis de llicenciatura com en els graus de doctor o peritatge— es descobreix, més enllà del seu talent, el seu caràcter, la seua tenacitat, la seua capacitat de treball... Joan Peset va estudiar amb coratge, va simultaniejar carreres, era un gran treballador —ho va ser tota la seua vida—, cosa que constitueix una de les claus dels seus coneixements i prestigi. L'adquisició dels hàbits de treball i estudi que es van forjar en aquests anys van marcar la seua vida, i ja no va poder viure sense aquests: la investigació científica i el laboratori el van atrapar per a sempre. A més, amb una formació tan àmplia —medicina, ciències, dret, peritatges, idiomes, París, Wiesbaden, i constants lectures— Peset era un savi; els seus fills, admirats, l'anomenaven el setciències.⁹ No es tractava d'una incoherent acumulació de diplomes. El jove Peset, enmig de tant d'esforç, es traçava —tal vegada amb l'ajuda del seu pare— una línia d'investigació i es definia un camp de treball que seria la seua especialitat: la medicina legal i la toxicologia, particularment en els seus aspectes tècnics i d'aplicació de laboratori. Estudiar ciències i medicina, encara que no era insòlit en l'època, no era comú; els metges cursaven un any preparatori en les facultats de ciències, i

9. J. Peset Llorca, "Agradecimiento", Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre..., I, p. XLVII; sobre la seua vida, F. Pérez i Moragón, "Joan Peset. Notícia biogràfica", pròleg a Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset, que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941, València, Eliseu Climent ed., 1979, pp. 5-20.

10. M. Bloch, *Introducción a la historia, Mèxic, FCE, 1952, p. 32.*

11. Citat per J. M. Sánchez Ron, "La Junta para Ampliación de estudios e Investigaciones Científicas, ochenta años después", en l'obra que coordina 1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas 80 años después. Simposio Internacional, 2 vols., Madrid, CSIC, 1988, I, p. 3. També, del mateix autor, Cincel, martillo y piedra. Historia de la ciencia en España (siglos XIX y XX), Madrid, Taurus, 1999, pp. 171-211. Sobre la Junta, F. Laporta, A. Ruiz Miguel, V. Zapatero i J. Solana, van dedicar dos números d'Arbor, 493 i 499-500 (1987), que resumeixen la seua àmplia investigació inèdita en la Fundació March, 5 vols., 1978.

alguns completaven els estudis —el seu pare en va ser un exemple: es va doctorar en ambdues facultats—. D'altra banda, el conreu de les ciències en el moment del desenvolupament de la medicina de laboratori aportava a la formació dels metges un caràcter pràctic i els permetia accedir a valuosos ressorts del saber, sobretot si es decantaven per la investigació. Per tant, cursar ciències i especialitzar-se en mètodes per a la determinació electroquímica dels metalls, com va fer Joan Peset en la seua tesi doctoral de la secció de químiques, no resultava sorprenent: evidenciava l'opció investigadora del jove, i el mateix cal dir dels seus estudis de peritatge en química i mecànica. També va cursar dret per completar la seua formació de metge legista.

Medi familiar estimulante i molt d'estudi són les dues notes que fins ací hem observat en la vida de Peset. Però, com adverteix Marc Bloch, "los hombres se parecen más a su tiempo que a sus padres".¹⁰ El temps que vivim ens influeix i ens condiciona, i aquest va ser el seu cas. En la darrera dècada del segle XIX i la primera del XX —els anys de formació del nostre biografiat— es van conèixer canvis decisius en el panorama científic, cultural i social. Moltes coses es van transformar a Europa i també a Espanya: l'anomenada segona revolució industrial, la irrupció de nous moviments socials, una profunda redefinició dels sabers científics...

Aleshores, Espanya va iniciar un notable moment cultural; el país, després d'un llarg aïllament, va connectar amb Europa. Eren els anys del regeneracionisme. Es van diagnosticar els mals d'Espanya per un nodrit grup d'intel·lectuals, escriptors, professors i polítics: Costa, Macías Picavea, Altamira, Giner de los Ríos, Ramón y Cajal... Ho van fer, amb freqüència, de manera arbitrista, però, en qualsevol cas, es va iniciar una abundant literatura de regeneració que duraria fins al final de la República. Va sorgir, de fet, abans del 1898, l'any del *Desastre*, encara que, sens dubte, la pèrdua de Cuba i Filipines va activar les reflexions. "Se nos ha vencido en el laboratorio", va exclamar Eduardo Vincenti el 1899.¹¹ Els

regeneracionistes van denunciar –entre moltes altres coses– que a Espanya mancava investigació, que les universitats patien somnolència, que el sistema educatiu era deficient... Van mirar cap als països més avançats d'Europa per buscar-hi els remeis institucionals que frenessin l'atonía i el declivi d'Espanya. Entre aquestes receptes en destaca una, la investigació. La investigació sempre va estar connectada amb el desenvolupament tècnic i el sistema productiu, però des dels processos que comportava la segona revolució industrial, la importància del laboratori va passar a primer pla. Sense fomentar la investigació –tan abandonada pels liberals del XIX– no hi havia futur. Ramón y Cajal, en aquests anys, explicava “los hilos misteriosos que enlazan la fábrica con el laboratorio”, i proposava que a Espanya s'havia de crear ciència original en tots els camps, convençut que després vindria l'aplicació. Per a les universitats recomanava una transformació “al modo de Alemania”, país on eren centres d’ “impulsión intelectual” i representaven “el órgano principal de la producción filosófica, científica e industrial”.¹²

Els uns i els altres, especialment els homes de la Institució Lliure, van proposar remeis per eixir d'aquesta situació. Giner de los Ríos i Bartolomé de Cossío van proposar millorar el sistema educatiu en general i, per descomptat, dinamitzar les universitats: donar-los autonomia, fer-les més pràctiques, vertebrar docència i investigació, introduir el seminari i el laboratori, fer servir la biblioteca, convertir les càtedres en escoles promotores de la investigació, crear un sistema de beques o pensions perquè els professors i els estudiants disposats a treballar aprenguessen en universitats i centres d'investigació d'altres països. “Enviar masas de gente al extranjero [...] con dirección, con tino y plan razonado”, en deia Cossío el 1899.¹³ Les actuacions polítiques per atallar els mals van ser molt més curtes que les expectatives, com sempre sol succeir. La universitat a penes va reformar les seues estructures, l'autonomia universitària va fracassar una vegada i altra, però alguna cosa

12. S. Ramón y Cajal, *Reglas y consejos sobre investigación científica. Los tónicos de la voluntad* (1898), Madrid, Espasa-Calpe, 1998, pp. 41 i 161.

13. M. B. de Cossío, “La reforma escolar”, *Revista Nacional*, 31 de desembre de 1899, recollit en *Historia de la educación en España. Textos y documentos*, 5 vols., Madrid, MEC, 1979-1990, III; De la Restauración a la II República, a càrrec de M. de Puellas, p. 317. Sobre aquesta qüestió, M. Peset, “Política universitaria tras el desastre del 98”, *Las universidades hispánicas de la Monarquía de los Austrias al centralismo liberal*, 2 vols., Universitat de Salamanca, 2000, II, pp. 425-497; M. Baldó Lacomba, “Regeneracionismo en la universidad y creación de la sección de historia, 1900-1923”, *El siglo xx: balance y perspectivas*, València, Fundació Cañada Blanch, 2000, pp. 19-31.

14. J.A. Gisbert Calabuig, "La obra científica del profesor Peset Alexandre", en *Estudios dedicados a Juan Peset...*, t. I, p. XXX.

va canviar. Sens dubte, la novetat més notable va ser la creació de la Junta per a Ampliació d'Estudis per real decret d'I I de gener de 1907. L'objectiu era "formar el personal docente futuro y dar a la actual los medios y facilidades para seguir de cerca el movimiento científico y pedagógico de las naciones más cultas".

Doncs bé. Quan tots aquests diagnòstics i remeis es plantejaven i s'iniciava el viratge que hi assenyalen, Joan Peset encara era molt jove. Tanmateix, els canvis indicats el van afectar directament: va pertànyer a la primera promoció dels pensionats de la Junta, va estudiar –gràcies a aquesta ajuda– a Wiesbaden i a París, va connectar amb Fresenius, Ogier i Bertillon, i amb tot aquest bagatge, aviat va obtenir una càtedra a la universitat.

EL PROFESSOR I L'OBRA CIENTÍFICA

Joan Peset va guanyar la càtedra de Medicina Legal i Toxicologia de la Universitat de Sevilla pel maig del 1910, quan encara no havia complit els vint-i-quatre anys. En aquell temps havia publicat una quinzena de treballs i el tribunal li la va concedir per unanimitat. Fins al 1916 va romandre a Sevilla i aquell any, per permuta, es va traslladar a València i va ocupar la càtedra de la mateixa titulació, que va ocupar fins que el 1939 va ser depurat, sancionat amb la separació definitiva del cos i donat de baixa en l'escalafó. Durant trenta anys, doncs, va exercir la seua tasca universitària.

El seu currículum de professor, com assenyala Gisbert Calabuig, "fue tan brillante como meteórico había sido el que le había llevado a la cátedra".¹⁴ En tot aquest temps, va publicar un centenar de treballs d'investigació, va dirigir nou tesis doctorals, va fer dos viatges d'estudis a París i va aconseguir fer escola. El 1919 va ser nomenat professor honorari de l'Institut de Medicina Legal, Psiquiatria i Toxicologia de la Universitat de Madrid, cosa que era tot un reconeixement de la seua feina i la seua perícia. A més, va

ser degà de la Facultat de Medicina (1930-1931), vicerector (1931-32) i rector de la Universitat (1932-1934), i va dirigir la revista valenciana *Crónica médica* entre 1928 i 1939.¹⁵

Però la carrera universitària, malgrat ser el nus de la seua activitat, no va ser l'única tasca. Va simultaniejar la càtedra amb la pràctica professional de la medicina preventiva en llocs de l'administració local. A Sevilla va treballar al laboratori bacteriològic municipal, que va atendre des del 1911, i del qual va obtenir la plaça de director per oposició el 1912. El 1913 va ser comissionat per l'Ajuntament d'aquesta ciutat per traslladar-se a París i estudiar-hi la vacuna antitífica. També a València va ser aprofitada la seua perícia per l'administració. El 1916, acabat de traslladar, va ser contractat per la Diputació per dirigir l'Institut Provincial d'Higiene. Des d'aquest càrrec, com abans va fer a la ciutat andalusa, va actuar contra les epidèmies de tifus i el 1918 va posar en marxa una campanya de vacunació. Pel desembre d'aquest any va tornar a París, invitat pels col·legues de medicina de la Sorbona, per donar a conèixer les seues investigacions i experiències en aquest camp i va ser nomenat membre honorari de la Société Therapeutique. Mentrestant, al seu país, li van concedir condecoracions per aquestes tasques humanitàries de medicina preventiva, com la creu de beneficència de segona classe i la gran creu de l'ordre civil de beneficència.

Peset, en la seua especialitat, va ser un dels grans. D'ell s'ha dit que va donar nivell europeu a la medicina legal espanyola.¹⁶ Ens interessa contextualitzar aquest extrem. Van ser precisament professors de la seua generació els qui, des de les seues càtedres o des de la Junta per a Ampliació d'Estudis o altres institucions provincials o locals semblants, van començar a desenvolupar una producció científica en diversos camps amb cert grau d'originalitat. Aquests mestres coneixien idiomes, van viatjar, van estudiar a l'estranger, van mantenir contacte amb col·legues de l'altra banda dels Pirineus, van assimilar l'horitzó cultural europeu, van freqüentar

15. Sobre Crónica médica, M. F. Mancebo, "Una revista médica valenciana: La Crónica médica (1877-1939)", VIII Congreso Nacional de Historia de la Medicina, Murcia, 1988, pp. 242-253; M. C. Soler Bayona, La medicina valenciana a través de La Crónica médica (1907-1939), tesi doctoral, València, 1993.

16. Ho afirmen P. Laín Entralgo, "Juan Peset Aleixandre, 1886-1941" i J. A. Gisbert Calabuig, "La obra científica del profesor Peset...", ambdós treballs en Estudios dedicados a Juan Peset..., pp. XXV i XLIII, respectivament. També del primer, Descargo de Conciencia (1930-1936), Madrid, Alianza, 1989, p. 68 i 383.

17. Per a aquests aspectes, vegeu-ne J. M. López Piñero, V. Navarro Brotons i E. Portela Marco, "La actividad científica y tecnológica", Enciclopedia de historia de España dirigida per M. Artola, 5 vols., Madrid, Alianza, 1988-1991, III, p. 318; J. L. Peset i E. Hernández Sandoica, "Instituciones científicas y educativas", Historia de España 'Menéndez Pidal', XXXIX, vol. 2, Madrid, Espasa-Calpe, 1996, pp. 545-580; P. Laín Entralgo, "Breve sinopsis de la ciencia española", en el seu llibre Ciencia y vida, Madrid, Seminarios y ediciones, 1970, pp. 101-118; J. M. Jover Zamora, España: sociedad, política y civilización (siglos XIX y XX), Barcelona, Areté, 2001, pp. 612-618.

18. G. Marañón, "Cajal, su tiempo y el nuestro", Obras completas, VII, Madrid, Espasa-Calpe, 1982, p. 301.

Alemanya, França, Anglaterra... Si un tret destaca en el desenvolupament científic dels anys que van de la Primera Guerra Mundial a la Guerra Civil va ser, precisament, la institucionalització de la investigació científica a Espanya i la incorporació del país al quefer científic europeu que trencava un aïllament secular. Els científics d'aquells anys, amb discreció però amb constància, van començar ells mateixos a crear i van superar la llarga fase vuitcentista d'assimilació i repetició de novetats.

La diferència que hi ha entre la investigació científica espanyola del final del XIX i la del primer terç del segle XX és notable. Fins als anys de la Junta per a Ampliació d'Estudis, el conreu de la ciència va dependre, essencialment, de la iniciativa personal, de la passió individual per l'estudi, de la satisfacció íntima que aquest treball aportava a qui, amb ell, s'elevava i es realitzava. El pare i l'avi de Joan Peset, en gran manera, van ser exemples d'aquest interès. Amb aquests esforços, la renovació ja estava en marxa en arribar el nou-cents, però no va ser fins aleshores quan es va produir, veritablement, el canvi. Finalment, es va organitzar des del govern un suport institucional a la investigació, i es va posar en marxa un entramat administratiu per potenciar el conreu dels sabers. La Junta va ser l'emblema, però va haver-hi altres organismes com l'Institut d'Estudis Catalans, o les institucions municipals i provincials de sanitat de Sevilla i València —on va treballar el nostre biografiat—; i, a més, un grapat de càtedres regides per professors esforçats que van posar en marxa seminaris o laboratoris i van formar grups d'investigadors.¹⁷ El canvi no va ser senzill. La renovació científicocultural és sempre un fenomen complex i difícil d'explicar. Hi influeixen factors generals —econòmics, socials, ideològics, actituds polítiques— i concrets o personals, entre els quals, sens dubte, ha de considerar-se l'entusiasme d'uns pocs, el treball, el "darle al yunque cada día", com assenyalava Marañón.¹⁸ Aquest és l'horitzó del nostre biografiat. Hem d'advertir, novament, que en la seua vida s'entrecreuen el seu caràcter, la seua preparació, les

seues predileccions personals i el temps que va viure, que el va impulsar a canviar l'ambient universitari, a superar les seues rutines i a modernitzar el coneixement i les maneres de treball de les càtedres.

Quan Peset va guanyar la seua, la medicina legal era una disciplina amb profundes arrels. S'havia desenvolupat alhora que altres pràctiques socials de la medicina del XIX com ara la higiene. En la medicina legal havia influït la intervenció de l'Estat en diversos assumptes que reclamaven la perícia del metge sobre qüestions forenses, policials, laborals... En l'Espanya liberal, el metge progressista, Pedro Mata (1811-1877), deixeble d'Orfila, en va ser el primer gran conreador modern, va fundar les càtedres de la disciplina el 1843 i va organitzar –junt amb altres– el cos de metges forenses el 1862. Va ser autor d'un important *Tratado* sobre la matèria, publicat per primera vegada el 1846, que es va utilitzar a les universitats espanyoles com a llibre de text fins al 1922, cosa que prova, no sols l'èxit del mestre, sinó a més, el relatiu estancament de la disciplina. Els seus successors van consolidar sabers, van polir detalls, però, segons Gisbert, a penes els van fer avançar. Mentrestant, a Europa, la medicina legal incorporava les tècniques i els mètodes de la física, la química i la biologia, i estimulava l'experimentació. Espanya es va anar incorporant a aquests corrents en començar el segle XX amb professors com, entre d'altres, Tomàs Mestre (1857-1936), que va dirigir l'Institut de Medicina Legal, Toxicologia i Psiquiatria. Però sobretot aquesta matèria es va beneficiar, des de la primera dècada del nou segle, de la política de pensions de la Junta per a Ampliació d'Estudis. Aquestes beques van permetre que alguns joves ben preparats, pensionats i connectats amb Europa accedissen a les càtedres. Entre els nous professors, la historiografia de la medicina sol destacar-ne dos: Joan Peset i Antonio Lecha y Mazo (1881-1918). Això no obstant, l'últim va morir jove i el primer es va convertir en distingit representant de la medicina legal espanyola d'aleshores.¹⁹

¹⁹ Vegeu-ne P. Laín Entralgo, *Historia de la medicina*, Barcelona, Salvat, 1978, pp. 544-545 i 673; A. Albarracín Teulón, "Las ciencias médicas", *Historia de España* Menéndez Pidal, XXXII, vol. 2, pp. 495-591. També, M. Peset Mancebo, "El *Tratado de medicina y cirugía legal de Pedro Mata y Fontanet (1811-1877)*", *Las universidades hispánicas de la Monarquía de los Austrias al centralismo liberal*, II, pp. 305-316.

20. A. Llombart Rodríguez, “Consideraciones sobre la evolución de la docencia médica valenciana: experiencia personal”, *Estudios dedicados a Juan Peset...*, I, cites en pp. LXXI i LXX.

Treballador infatigable i apassionat del laboratori, Peset va fer escola científica, una novetat en l'Espanya del segle XX amb escassos precedents, i per descomptat un element clau en la consolidació dels sabers. Requereixen treball en seminari i laboratori, intercanvi i reflexions sobre la matèria que s'estudia; exigeixen un mestre lúcid i generós que empente i mantinga el projecte que s'investiga; obliguen a la comunicació i a la camaraderia, i per descomptat són el mitjà més eficaç per desenvolupar el coneixement. Però formar una escola científica no és senzill. El mestre ha de captivar alguns estudiants, com un imant, durant la llicenciatura i després no defraudar-los. No n'hi ha prou amb posseir capacitat de treball i temperament d'investigador, sinó que a més es requereixen qualitats pedagògiques. Peset les va tenir. “Asistíamos a sus clases con encanto; se apreciaba en él [...] una objetividad realista buscando la eficacia, una dicción muy clara y una base experimental; no olvidaba la enseñanza práctica y sus alumnos realizábamos autopsias judiciales, cooperando con los médicos forenses [...] Despertaba entre los alumnos ilusión por investigar”.²⁰ L'autor d'aquestes paraules, Llombart Rodríguez, va ser alumne de Peset el 1926, deu anys després que arribés el professor a València. Com era la facultat aleshores? La descriu amb precisió: un vell casalot amb tres aules, un vell museu anatòmic ben nodrit de cadàvers, una petita biblioteca “formada por exclusivas donaciones de sus maestros”, una minúscula sala de professors, una petita habitació que servia de deganat... “¡Cuántas cosas a faltar!” —diu—. Però el més notable és advertir que, segons Llombart, en aquella facultat “persistían los cimientos de una enseñanza hipocrática”, i encara que els mestres eren tenaços i es proposaven remodelar-la i impulsar-la amb noves idees biològiques i mèdiques, i amb nous materials, aquest fet era la mesura de la realitat: “un teoricismo brillante junto a un realismo castrado”. En els anys vint, eren professors, a més de Joan Peset, Antoni Casanova —anatomia—, Bartual Moret —histologia i anatomia patològica—, Gil i Morte —fisiologia—, Vila

Barberà –patologia general–, Vicent Navarro –tècnica quirúrgica–, Vicent Peset Cervera –farmacologia i terapèutica– Martí Pastor –obstetrícia–, Vicent López –ginecologia–, Tomàs Blanco –oftalmologia–, Modest Cogollos i Pere Tamarit –ambdós de patologia quirúrgica–, Rafael Pastor i Rodríguez-Fornos –tots dos de patologia mèdica–, i Campos Fillol –higiene.²¹

L'aposta dels professors de la generació de la Junta per a Ampliació d'Estudis va ser, precisament, transformar aquell sistema d'ensenyament. Canviar usos tampoc no és senzill, i menys des d'una assignatura, com la medicina legal, que no és nuclear en la carrera. Ens interessa saber com s'ho va fer Peset. Ho explica un altre alumne, Bonilla Martí, estudiant de l'assignatura el 1933. Assenyala que l'assignatura no despertava molt d'interès entre els alumnes, que seguien el manual de Thoinot: "Nos enfrentábamos con la muerte, los atentados contra la vida y la salud, el divorcio, el infanticidio, las intoxicaciones, el examen médico-legal de las manchas, con los correspondientes análisis cristalográficos, físicos y biológicos. Además de la antropología criminal, se estudiaba también la psiquiatría forense. Creo que leíamos con fruición los delitos contra la honestidad: la violación, el atentado pederástico [...] Lo más interesante de la asignatura era el catedrático". Peset era benèvol, permetia que els estudiants s'examinessin oralment per parts quan ells es consideraven preparats, encara que si volien nota havien de fer algun treball pràctic. "Gustaba –diu Bonilla– que los alumnos, algunos al menos, hicieran un trabajo de experimentación". El mestre aprofitava els interessos de l'alumne, li suggeria que –d'acord amb ells i la matèria de l'assignatura– presentés un esborrany de treball, el revisava i l'estudiant el feia. El treball podia ser bo o dolent –un 'refregit', considera Bonilla que va ser el seu. Però no oblida que va aprendre a investigar, a buscar bibliografia sobre el tema, a consultar –de la mà d'un ajudant de Peset, Pedro Laín– el *Quarterly Cumulative Index Medicus*, a dissenyar les proves experimentals que havia de fer, i que després només molt parcial-

21. Sobre els professors de medicina, M. F. Mancebo Alonso, La Universidad de Valencia. De la Monarquía a la República (1919-1939), Universitat de València, 1994, pp. 197-229, 382-395.

22. F. Bonilla Martín, "Anécdota estudiantil. Capítulo I y único. De cómo un maestro puede encauzar con un detalle aparentemente nimio una trayectoria errónea", en *Estudios dedicados a Juan Peset...*, I, pp. LXIII i LXVII. També en el mateix volum les pàgines de P. Laín Entralgo, "Juan Peset Aleixandre (1886-1941)", pp. XXI-XXVII.

23. F. Giner de los Ríos, "Sobre reformas en las universidades" (1902), *Escritos sobre la universidad española*, edició de T. Rodríguez de Lecea, Madrid, Espasa-Calpe, 1990, p. 132.

ment va fer... "Sospecho –confessa– que tampoco pretendía que hiciéramos un trabajo serio, por no estar realmente capacitados para ello. Y estoy firmemente convencido de que no deseaba más que estimular nuestras posibles aptitudes investigadoras".²²

El mètode educatiu de Peset, seguit probablement per altres professors, en qualsevol cas, era innovador. Significava un canvi en l'atonia de la universitat espanyola, en la qual –no ho oblidem– persistia, segons Llombart, un "teoricismo brillante" i un "realismo castrado". Superar aquest panorama passava per canviar usos de mestres i deixebles. L'estudiant s'acostumava a les pràctiques, se li ensenyava –més enllà del manual– a fer, a investigar. La proposta era vella i coneguda. Giner de los Ríos l'havia exposada anys abans: a l'universitari, deia, se l'ha d'aficionar "al laboratorio, a las lecturas libres, al verdadero estudio, a la investigación, sea del dato histórico, arqueológico, estadístico, geográfico [...] sea la propia elaboración de todo ello".²³ Aquesta va ser l'estratègia del professor Peset, per això, sens dubte, era "lo más interesante de la asignatura".

Entre els seus deixebles trobem les tesis doctorals següents dirigides per ell: José María Franco Pineda la va fer sobre microquímica espermàtica i la va llegir el 1916; Ramón Méndez, sobre el coferment de ptialina (1921); Juli Martínez Borso, sobre la reacció de Sanchs-Georgi (1923); Carles Guastavino Claramunt sobre el mecanisme de l'aglutinació (1925), Leopoldo López Gómez, sobre el diagnòstic individual de les taques d'esperma en medicina forense (1927); Domingo Espinós, sobre microquímica d'iodobismutats (1928); Juan José López Ibor, sobre les neurosis traumàtiques en medicina legal (1929); Ricard Llopis Llorente, sobre el tractament de la intoxicació estrícnica (1930); Robert García Pastor, sobre la influència de l'adrenalina en les taques de Tardieu (1931). En la càtedra no sols van treballar els deixebles directes, sinó llicenciats d'altres facultats "que no se consideraban suficientemente formados sin recibir directamente las orientaciones y enseñanzas del maestro, antes de acometer la aventura de la oposición a cátedras

de medicina legal”,²⁴ entre els quals es troben Eduardo Guija Morales, Valentín Pérez Argilés i Juan Pérez y López Villamil, que van guanyar càtedra de la disciplina.

Als vint-i-cinc anys d’aconseguir la càtedra, els alumnes li van dedicar un homenatge de treballs d’investigació propis de les seues tasques, i en una breu nota explicaven què era l’escola de Peset: “Un espacio escaso, un material insuficiente, unos temas áridos, una cátedra. No es mucho panorama si el espacio no se dilata, los temas no se embellecen y la cátedra no se puebla de discípulos al conjuro de una gran personalidad. Este hecho insólito, casi taumaturgico, es el que todos, discípulos y amigos, conmemoramos aquí”.²⁵ Gairebé quaranta treballs, amb altres tants autors, van escriure en aquesta ocasió. Era tot un triomf de Peset, que havia aconseguit aglutinar aquest esforç i plasmar una nova concepció de la tasca universitària: la càtedra ja no era un espai on acudia un funcionari a distraure unes hores de les seues múltiples activitats, sinó que començava a semblar-se a un d’aquells centres d’impulsió intel·lectual i de treball amb què somiava Ramón y Cajal gairebé quaranta anys abans i que ell mateix va fer en histologia, encara que va ser destruïda en la postguerra.

En fi, l’obra científica de Peset, a més a més, inclou també les seues publicacions. Gisbert Calabuig la classifica en dos grans camps: la medicina legal i la toxicologia, i la bacteriologia i la medicina preventiva. El primer presenta alguna major activitat en la primera etapa de la seua vida científica i es redueix després, alhora que el segon nucli cobra major amplitud. Però el fet és que, al marge d’aquestes apreciacions, el nostre autor sempre va mantenir obertes les seues inquietuds en l’un i l’altre camp. En la seua etapa sevillana (1910-1916) va publicar diversos treballs de medicina preventiva, resultat de la seua activitat al laboratori bacteriològic sevillà. Aquests van versar sobre la vacuna antitífica o sobre l’abducció d’aigües residuals al Guadalquivir. Quan va arribar a

24. J. A. Gisbert Calabuig, “La obra científica del profesor Peset...”, p. XLIV, un resum i valoració d’aquestes tesis, pp. XL-XLII.

25. Crónica médica, 39 (1935), p. 305.

València aquesta tasca no va cessar. L'Institut Provincial d'Higiene, del qual era director, i les epidèmies de febre tifoide que va haver de combatre, el van obligar a continuar aprofundint i experimentant en aquest camp. A aquests estudis va afegir una investigació original sobre la química en humors i la seua aplicació al diagnòstic clínic, per a la qual va comptar amb la seua solvent formació científica i la seua experiència al laboratori, i així va poder elaborar tècniques semimicromètriques d'interès per determinar la colesterolina, l'àcid úric, la glucosa o la creatina i creaticina, i en aquest treball va comptar amb l'ajuda del seu germà Tomàs, el seu fill Vicent i el seu col·laborador José Morera Arrix. En la producció científica medicolegal va abordar diversos temes: toxicologia, taques, tanatologia, identitat, diagnòstic precoç de l'embaràs per laboratori, medicina del treball i psiquiatria forense. La toxicologia va ser el seu camp favorit: va fer estudis sobre la valència química, sals noves de piridina, anàlisi de gasos —va dissenyar un aparell per a la investigació dels verins gasosos en sang, que d'acord amb les seues instruccions va construir la casa Assenheim i Steeg de Colònia—, sistemes de destrucció de matèries orgàniques en anàlisis toxicològiques, la intoxicació mercurial, la toxicologia d'alcaloides i glucòsids, amb l'aportació de reactius... L'estudi de les taques és un camp tradicional de la medicina forense. Peset es va centrar en les d'origen biològic —sang i esperma— i va treballar sobre reactius generals de les oxidases i sobre reaccions de microcristal·lització, en què aportava, a més, mètodes per al diagnòstic i identificació individual. En tanatologia va treballar sobre docimàsies i humors cadavèrics, i en destacava una observació inèdita sobre el transsudat pericardíac batejada com *docimasia de Peset*. En medicina del treball va fer revisions crítiques i doctrinals sobre la legislació d'accidents laborals i, finalment, en psiquiatria forense es va dedicar a l'estudi de la responsabilitat atenuada per causes psicològiques, que va ser el centre de la seua tesi doctoral en lleis i altres treballs en col·laboració...

Però no hem d'allargar més la nostra exposició en aquest punt, sobre el qual poc podem dir. L'obra de Peset espera, pacient, que l'investigador de la ciència l'exhume i la valore amb detall. De tota manera, i d'acord amb Gisbert, resumim que la seua producció científica va consolidar la definitiva incorporació de la medicina legal espanyola a la ciència europea, va assumir els avanços i descobriments de les ciències fisicoquímiques i biològiques i va desenvolupar noves tendències.²⁶

Al marge de formar una escola i produir una densa xarxa de treballs, Peset també es va ocupar de les tasques de gestió universitària, i d'aquestes, la més notable va ser el seu pas pel rectorat de València. Va ocupar aquest càrrec entre maig del 1932 i el mateix mes del 1934. Succeïa Mariano Gómez, el primer rector del règim republicà, que va haver d'abandonar el lloc per haver estat nomenat magistrat del Tribunal Suprem. La vinculació del nostre biografiat amb el partit d'Azaña —com la del seu antecessor amb el d'Alcalá Zamora— va ser el que va propiciar el seu nomenament. La universitat que va governar es caracteritzava per la democratització gradual de les seues institucions —accés de representació d'escolars a òrgans de govern, activitat de la FUE...— i les esperances que va comportar el 14 d'abril, però també pel desassossec, sobretot en estudiants d'esquerra, per la lentitud amb què anava la reforma. La República va començar la seua reforma educativa per l'escola: l'analfabetisme i la desescolarització es van considerar qüestió prioritària. La universitat, que també necessitava un impuls, va quedar a l'espera. Els estudiants valencians se'n queixaven: "Salvo que ahora la universidad se llama republicana y laica, todo sigue igual".²⁷

Durant el primer bienni, tanmateix, es van introduir tres novetats importants en l'ensenyament superior. La primera (1931) va ser concedir a les facultats de lletres de Madrid i Barcelona una àmplia capacitat per organitzar estudis i vertebrar docència i investigació. El govern esperava ponderar els seus efectes i després

26. J. A. Gisbert Calabuig, "La obra científica del profesor Peset...", pp. XXXII-XLII.

27. "El momento actual universitario", FUE, 15 d'octubre de 1932, de Manuel Usano amb el pseudònim de Juan Universitario.

generalitzar-ne els resultats. La segona (1933) va ser atorgar el règim autònom a la Universitat de Barcelona. Aquesta reforma era deguda a raons relacionades amb l'organització territorial de l'Estat. La tercera novetat –també del 1933– va ser un projecte de llei de bases per a la reforma universitària que no va arribar a ser discutit per les corts. Era degut a les pressions escolars, que van forçar el ministre Fernando de los Ríos a redactar-lo i publicar-lo en la *Gaceta*. Però la tardança, els conflictes indicibles que va ocasionar l'anomenada guerra escolar i el canvi polític de les eleccions de novembre del 1933, van deixar la proposta en intenció. Així doncs, València, com totes les universitats, excepte Barcelona i la Facultat de Lletres de Madrid, va quedar esperant una reforma republicana que no va arribar-hi, encara que es van dispensar alguns decrets de menor rang –retocs en la manera de gestionar el pressupost o en la forma de nomenar tribunals per a oposicions a càtedra.

En aquesta universitat expectant i creixentment polititzada, com la mateixa societat, va governar Peset. A les associacions d'estudiants que hi havia des d'abans del 1931 –fueistes i catòlics– es van afegir valencianistes –des del 1932– i falangistes –des del 1934–. La FUE es va mobilitzar durant el curs 1932-33, i pel març va convocar una vaga per constrènyer el ministre, que va produir incidents entre els vaguistes i els estudiants catòlics, més disposats que mai a acudir a classe. Van ser els conflictes dels estudiants, que van continuar sovintejant, i també el canvi de política del govern que va sorgir de les eleccions del 1933, que el van conduir a presentar la dimissió. Tanmateix, la seua breu gestió va conèixer altres avatars. El dia abans de ser nomenat rector es va produir un incendi als locals que ocupava la Facultat de Ciències, encara a l'edifici del carrer de la Nau. Es van destruir els laboratoris de física i química, el Museu d'Història Natural i l'Observatori Astronòmic. Des d'un punt de vista positiu, una proposta de temps enrere s'hi va accelerar: la construcció de noves facultats per a Ciències i

Medicina. El projecte venia des del 1906; el 1908, Luis de Oriol va traçar els plans i van començar les expropiacions; aleshores, amb l'incendi, la proposta es feia urgent. Per l'abril del 1933 la Junta de Govern va encarregar a Mariano Peset la revisió el projecte de l'edifici de ciències, que no va ser inaugurat –com tampoc medicina– fins després de la guerra.²⁸

EL FRONT POPULAR

“La historia de la República antes de la guerra puede resumirse en una ilusión optimista, un desengaño esperable y una dura realidad”. La il·lusió era el 14 d'abril i tot allò que representava; el desengany va ser el 19 de novembre de 1933, moment en què els republicans d'esquerra i els socialistes van perdre el poder per “la incomprensible intolerancia de las derechas”, per “tropiezos debidos a impaciencias explicables por ansias de una justicia social ausente tantos siglos”, i per “el equivocado aislamiento para ir a las elecciones”. La dura realitat d'aquella Espanya no mereix moltes explicacions: són “los abusos”, “la protesta popular [...] ahogada en sangre”. D'aquesta manera resumia Joan Peset, el 1938, l'experiència política espanyola d'aquells anys.²⁹

Amb la República va arribar l'hora del compromís de molts ciutadans i molts intel·lectuals. Peset hi va prendre partit. Com tants, simpatitzava amb les propostes d'Azaña. Va ser membre d'Acción Republicana, la qual cosa li va permetre accedir al Rectorat, i més tard, en recompondre's les forces de centre esquerra, va passar a militar en Izquierda Republicana. Va participar en l'organització del míting de Mestalla de maig del 1935, quan Azaña va trencar el seu silenci i va proposar reorganitzar l'esquerra. “El partido de Izquierda Republicana –va dir en aquella ocasió– mantiene conversaciones y trabajos con otras organizaciones afines para llevar a término la organización de un plan político [...] Este plan no comprenderá sólo lo que en el argot de la política se llama una pla-

28. Sobre aquesta època de la Universitat i la gestió de Peset, vegeu-ne M. F. Mancebo Alonso, *La Universidad de Valencia...*, pp. 123-165 i 270-274; E. Sánchez Santiró, *Científicos i professionals...*, pp. 283-293; M. Baldó Lacomba, “*Las universidades durante la República y el régimen de Franco (1931-1975)*”, *Las universidades de la Corona de Aragón, que prepara la de Lleida*; V. M. Rosselló i J. V. Boira, “*La Universitat i l'expansió urbana*”, *Cinc segles i un dia, Universitat de València*, 2000, pp. 155-170.

29. J. Peset, “*Momentos de la República*”, *¡Siempre por la República!*, València, Gráficas Genovés, 1938, p. 23.

30. M. Azaña, "Discurso en el campo de Mestalla", 26 de maig de 1935, *Obras completas*, 4 vols., Madrid, Edicions Giner, 1990, III, pp. 244-245. *Altres cate-dràtics d'Izquierda Republicana van ser Josep M. Ots Capdequí, José Puche i Lluís Urtubey.*

31. J. Miquel Ylario, "Los hombres de Izquierda Republicana. El ejemplo de Juan Peset", *Democracia* (Ciudad Trujillo), 3 d'agost de 1945.

32. V. Peset Llorca, "Palabras con motivo de la rotulación de una avenida en su honor en Buñol", octubre del 1979, *arxiu de la FUE*.

taforma electoral; ha de comprendre també un plan de acció parlamentaria y un plan de gobierno. Y después [...] les someteremos el programa a las organizaciones políticas que están a nuestra izquierda, para que nos digan si lo aceptan o no, o formulen las observaciones pertinentes y nos digan si quieren apoyarlo con sus votos en la campaña electoral".³⁰

El míting de Mestalla va ser una fita: 60.000 persones... Després en van seguir altres i es va forjar la unió del centre-esquerra. Peset, organitzador –entre d'altres– de l'acte, va passar a ser una figura política local.³¹ Sense buscar-ho, però tampoc sense esquivar-ho. Era un metge conegut i, a més, popular. Al prestigi professional del professor –la seua tasca a la càtedra– s'afegia la seua labor en els serveis d'higiene pública de la província. El metge que combatia el tifus i feia campanyes de vacunació, va ser vist amb simpatia i proximitat per les capes populars. Ja en temps de la dictadura de Primo de Rivera, a Godella, el seu poble, es va posar el seu nom al carrer on va nèixer, el carrer Major. A Mestalla Peset també era amb els seus, compromès encara sense ser home de temperament polític. El seu fill Vicent ho explica: "Llegó el momento en que la patria, que es como decir el pueblo, tenía que decidir si seguía adelante en la línea del progreso y de la justicia social, o se estancaba en sus arcaizantes estructuras. Y no vaciló: dedicó sus esfuerzos a la organización de un partido republicano fuerte y progresivo".³² I així, el professor va presidir el partit d'Azaña a la província de València i després va formar part de la candidatura de diputats per a les eleccions de febrer del 1936, en les quals Izquierda Republicana es va integrar en el Front Popular. El destí l'havia atrapat.

La seua incorporació a la candidatura va ser una jugada mestra de la coalició. Peset era una persona liberal, moderada i coneguda; la seua presència contradeia la imatge que la dreta volia donar dels seus rivals polítics. Aquesta candidatura va guanyar en la circumscripció electoral –la ciutat de València. Dels onze districtes va obtenir majoria de vots en set. Van resultar elegits tres diputats

d'Izquierda Republicana, un socialista, un d'Esquerra Valenciana i dos de la Derecha Regional Valenciana. Peset va ser el que més vots va obtenir-ne: 84.106.³³ El programa del Front Popular, d'altra banda –i malgrat els tòpics que s'han reiterat–, era moderat: amnistia, restabliment de l'imperi de la constitució i reformes. Vegem-ne una mostra: “Los republicanos –diu el programa– no aceptan el principio de nacionalización de la tierra y su entrega gratuita a los campesinos, solicitada por los delegados del Partido Socialista. Consideran convenientes las siguientes medidas...”: rebaixa d'impostos i tributs, repressió especial de la usura, disminució de rendes abusives, intensificació del crèdit agrícola, estímul del comerç d'exportació, organització d'ensenyaments agrícoles, foment, obres hidràuliques, revisió dels desnonaments practicats i una llei d'arrendaments que assegure l'estabilitat dels llauradors a la terra i la modicitat de la renda...³⁴ Va ser el colp d'Estat de juliol el que va alterar, de fet, el plantejament reformista de febrer i va transformar en guerra civil i lluita de classes oberta el que fins aleshores anava per senderes polítiques, difícils i conflictives, però constitucionals.³⁵ Però en qualsevol cas, per moderat que fos el programa del Front Popular, el destí de Peset ja estava marcat. Les dretes, els falangistes i els militars revoltats, van voler creure –i al final s'ho van creure– que Espanya estava en vespres d'una insurrecció revolucionària: d'alguna manera calia justificar el colp d'Estat...

L'actuació de Peset, des de febrer del 1936 fins que va acabar la guerra, va ser coherent amb els seus plantejaments i els seus compromisos. Quan, en conèixer-se els resultats electorals el 17 de febrer, una multitud reclamava la immediata amnistia dels presos polítics, el nou diputat va recomanar disciplina i va prometre que la coalició vencedora compliria el seu programa, com va fer, sense necessitat d'assaltar les presons. Declarada la guerra, sense baixar la guàrdia en la defensa de la República, la seua activitat es va centrar a desenvolupar les tasques que li va encomanar el govern:

33. L. Aguiló Lucía, “Notes sobre l'actuació política d'En Joan Peset”, *Estudios dedicados a Juan Peset...*, I, pp. LIII-LIX; del mateix autor, *Las elecciones en Valencia durante la segunda república, Valencia, 1974*; V. Arrue Asensi, “La formació del Front Popular al País Valencià”, *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, 4 vols., *Universitat de València, 1971-74*, IV, pp. 716-725. Els noms dels diputats electes eren J. Peset (IR), M. San Andrés Castro (IR), M. Molina Conejero (PSOE), V. Marco Miranda (EV), D. Marcos Cano (IR), L. Lucía (DRV), J. Duato (DRV).

34. M. Artola, *Partidos y programas políticos*, 2 vols., 2a edició, Madrid, Alianza, 1991, II, pp. 457-458.

35. Sobre aquesta qüestió, Manuel Azaña, el 1938, en deia: “En la base del ataque armado contra la República española había, entre otros, unos errores que conviene señalar [...] creer que nuestro país estaba en vísperas de sufrir una insurrección comunista [...] ¡Cuando el Partido Comunista era el más moderno y el menos numeroso de todos los partidos proletarios; cuando en las elecciones de febrero los comunistas habían obtenido, incluso dentro de la coalición, diecisiete actas, que representa menos del cuatro por ciento de todos los sufragios emitidos en aquella ocasión en España! ¿Quién iba a hacer esa revolución?”, M. Azaña, “Los españoles en guerra (1937-1938)”, *Obras completas...*, III, p. 372.

36. J. Peset Aleixandre, “Un orden digno para el entusiasmo y la disciplina”, *¡Siempre por la República!*, p. 29.

37. J. Peset Aleixandre, “Partido y sindicato”, *¡Siempre por la República!*, p. 43.

38. J. Peset Aleixandre, “Masa y grupo”, *¡Siempre por la República!*, p. 38.

atendre hospitals de sang i complir amb els treballs parlamentaris que li van correspondre. I a això va afegir les seues conviccions humanes: va salvar totes les vides que va poder en els atzarosos mesos del principi de la guerra, va defensar temples de la destrucció i va refugiar perseguits... En poc més va destacar. Mai no va ser home de discurs polític. Un fullet titulat *¡Siempre por la República!*, publicat el 1938, un grapat d'articles en la premsa, i una conferència a la universitat, “Las individualidades y la situación en las conductas actuales” –pronunciada per l'abril del 1937–, així com la seua participació a pacificar posicions quan es va produir el colp de Casado, va ser tot.

En els seus escrits polítics, si alguna cosa hi destaca, és el to moralitzant, reflexiu i crític. En la majoria d'aquests treballs estudiava els comportaments humans condicionats per la guerra i hi aporta propostes per calmar els ànims en una incessant labor gairebé pedagògica: “Los instintos, algunos destructores, que anidan en los bajos fondos de la personalidad, necesitan ser limitados”, dirà en una ocasió.³⁶ “El intolerante es el primitivo, aunque se presente en un escenario civilizado. Civilización [...] es voluntad de convivencia”, dirà en una altra.³⁷ “Nunca confundamos la solidaridad social independiente, libre y esencialmente respetuosa con el individuo, con la solidaridad gregaria, pasiva, ovejuna, esencialmente tiránica y opresiva de las individualidades que constituyen el alma móvil e inestable de las multitudes desorganizadas...”.³⁸ No cal continuar: la conferència a la universitat es recull en aquesta edició i el lector pot jutjar per si mateix.

Finalment, pel març del 1939, va dur a terme una tasca conciliadora en les rivalitats internes que es van suscitar amb motiu de la conjura del coronel Casado. El dia 5 es van reunir els partits del Front Popular de la província per decidir entre dues possibles tàctiques contraposades: aïllar els comunistes per facilitar el colp projectat a Madrid, o contrarestar-lo en nom de la legitimitat del govern Negrín. Les forces polítiques reunides no van arribar a un

acord, especialment per la posició dels socialistes, que es van negar a excloure els comunistes de la coalició, amb la qual cosa es van anul·lar les demandes dels anarquistes i d'alguns republicans. D'altra banda, els comandaments de l'exèrcit de Llevant, a les ordres del general Menéndez, escindits en pro i en contra de la conjura, van acabar per anul·lar-se mútuament, mentre el general va tenir una actuació clau per reduir tensions, alliberar comunistes empresonats i obligar aquests a sotmetre's a la nova autoritat militar —Negrín i els seus ministres havien abandonat el país el dia 6—. En aquesta tasca conciliadora van participar Peset i Juli Just, ambdós republicans, que van propiciar la reconstrucció del bloc d'esquerres, encara que per a poc va servir. La guerra arribava a la seua fi.³⁹

Peset, en suma, havia estat un ciutadà pacífic. Però sobre ell pesava el ressentiment. Unamuno, a l'altre extrem de la península, ho va percebre de seguida. En els darrers i atzarosos mesos de la seua vida, els que van de juliol a desembre del 36, en els quals veu esquarterar-se Espanya, el professor de Salamanca pren notes per a un treball que pensa titular *El resentimiento trágico de la vida. Notas sobre la revolución y guerra civil española*. No l'acaba. Els seus apunts van ser publicats molts anys després. Doncs bé: la primera anotació resulta clarivident. Davant el rumor de l'assassinat de Rodríguez-Fornos, es pregunta: "¿y a quien de izquierda fusilarán en compensación al entrar en Valencia los [...] negri-rojos [els falangistes]? A Peset".⁴⁰

Acabada la guerra, Joan Peset va acudir al port d'Alacant a esperar uns vaixells que mai no hi van arribar.⁴¹ Va ser fet presoner i empresonat al camp de concentració d'Albatera i d'ací va passar a Portaceli. Mentre efectuava aquest periple va ser denunciat pel Servei Provincial de Sanitat de la Falange de València com a "responsable d'assassinats", va ser reclamat per la justícia militar d'aquesta capital i traslladat a la presó model de València per ser processat en consell de guerra sumaríssim, que es va fer entre gener i març del 1940, i condemnat a mort per adhesió a la rebel·lió. Va

39. Sobre el colp de Casado a València, vegeu-ne A. Bahamonde Magro i J. Cervera Gil, *Así terminó la guerra de España*, Madrid, Marcial Pons, 1999, pp. 408-415.

40. M. de Unamuno, *El resentimiento trágico de la vida. Notas sobre la revolución y guerra civil españolas, estudi i notes de Carlos Feal*, Madrid, Alianza, 1991, p. 19.

41. Sobre aquests moments, J. Bonet Sanjuán, *La memoria, edició privada de la FUE, juny del 2000; altres testimonis els cita F. Pérez i Moragón, "Joan Peset..."*, p. 15, nota 10. També V. Alba, *Sísifo y su tiempo*, Barcelona, Laertes, 1996, p. 182.

42. F. Moreno, "La represión en la posguerra", S. Julià (coordinador), *Víctimas de la guerra civil*, Madrid, *Temas de hoy*, 1999, p. 326.

tenir dos consells de guerra: el primer, datat el 4 de març, el condemnava a la pena capital, encara que el tribunal demanava l'indult. El veredicte no va agradar al grup falangista promotor del procés, i dos dies després, el 6 de març, la Delegació Provincial de Sanitat de Falange va afegir-hi una prova més, la conferència de Peset pronunciada el 27 d'abril de 1937, que havia estat editada en els *Anales de la Universidad de Valencia*. Aquesta nova prova va fer que el tribunal afegís algunes diligències al sumari i dictés nova sentència que, com l'anterior, el condemnava a la pena de mort per adhesió a la rebel·lió, però aquesta vegada sense que el tribunal en demanés la commutació. Era el 25 de març de 1940.

INSTRUMENT DEL DESTÍ

L'execució, tanmateix, encara va tardar catorze mesos llargs. Peset, durant tot aquest temps, va estar a la galeria dels condemnats a la pena capital de la model, esperant dia a dia i hora a hora la seua sort, com tants altres sentenciats. En qualsevol moment podien avisar-lo per a l'execució o per comunicar-li la commutació per trenta anys de presó. El temps que es va prendre la burocràcia militar per arribar a aquesta última decisió va ser llarg, però no tenia res d'estrany. El treball dels vencedors se'ls acumulava i la justícia militar, encara que sumaríssima i d'urgència, tenia un coll de botella al palau del Pardo. En efecte, Franco tenia l'última paraula sobre les penes de mort. Tots els dies despatxava expedients de condemnats; llegia abans uns breus resums de la part dispositiva i després hi anotava la sort de cada processat: una E significava *assabentat*, una C, *commutació* de l'execució per presó, i quan hi apuntava "garrote y prensa" era perquè decidia que el reu mereixia aquesta forma de mort i publicitat.⁴² El general, com els dictadors de novel·la, es prenia el treball amb minuciositat, fredor i distanciament. Pedro Sainz Rodríguez, ministre d'Educació Nacional en el primer govern de la dictadura, conta en les seues memòries que

un dia va veure Franco, en l'Estat Major de Salamanca, atrafegat en aquesta tasca.

El Caudillo —escriu el seu ministre— estava desayunándose, tomando chocolate con picatostes. Tenía un montón de expedientes encima de la mesa y dos sillas al lado; una a la derecha y otra a la izquierda. Examinaba aquellos expedientes, colocaba unos en una de las sillas, otros en la otra y seguía mojando en su chocolate. Me tuvo esperando un buen rato, porque quería despachar aquello. Cuando acabó mi visita, a la salida, me acerqué a uno de los secretarios.

—Oiga usted —le dije—, ¿qué demonios eran esos expedientes que estaba despachando el general?

—Pues verá usted: son penas de muerte.

Es decir, que los que ponía en la silla derecha eran que sí, que se cumpliera la pena de muerte, y los de la izquierda, para estudiarlos más adelante.⁴³

Doncs bé, Peset va haver d'esperar la resolució del dictador catorze mesos. La seua vida a la presó va ser diferent abans que després de la sentència. Fins aleshores atenia la infermeria, deambulava per tot el recinte penitenciari cuidant malalts i dormia en jaç. Quan el van sentenciar el van traslladar a la galeria dels condemnats a mort —els *xapats*, segons l'argot del presidi valencià. La vida d'aquests era angoixosa. En cel·les en aquell temps previstes per a un pres, s'hi amuntegaven fins a tretze persones que dormien en matalafets sobre el sòl; excepte una hora de passeig al matí i una altra a la vesprada, la resta del dia hi romanien tancats.⁴⁴ Els únics al·licients eren les visites que podien fer-los els presos d'altres galeries i, en el cas del nostre biografiat, alguna eixida ocasional per atendre alguna emergència mèdica, o per servir el director de la presó, Rafael de Toledo, un funcionari gris, prepotent i omplert de victòria, que feia que el doctor Peset li posés injeccions: “sempre l'estava molestant”, diu un testimoni. Però el pitjor era esperar les saques d'aquells per als que arribava l'assabentat de *Sa Excel·lència*. Els elegits s'acomiadaven per a sempre i deixaven a la galeria la sensació de *cementeri d'homes vius*.⁴⁵

Mentrestant, la seua família, la seua dona Anna Llorca —Anita l'anomenava— i els seus fills removien cel i terra, tot procurant evitar el pitjor. Anna va demanar l'indult; a la seua petició es va sumar un

43. P. Sainz Rodríguez, Testimonio y recuerdos, Barcelona, Planeta, 1978, p. 335.

44. Testimoni del doctor Vicent Carrasco, “A la memoria del profesor Dr. Juan Peset Aleixandre”, i d'Àngel Patiño López, “En memoria del catedrático en medicina don Juan Peset Aleixandre y recordando tiempos pasados”, febrer del 1983, texts mecanografiats de les intervencions que es van fer amb motiu d'un homenatge, arxiu de la FUE.

45. G. Castelló, Sumaríssim d'urgència, València, Prometeo, 1979, les cites que fan referència a las inyecciones i a les saques en p. 193 i 42, respectivament; també, el ja citat d'Àngel Patiño o el de Lizarraga que recull C. Castilla del Pino, Pretérito imperfecto, Barcelona, Tusquets, 1997, p. 453.

46. Una còpia de las peticions de clemència que fan referència a Peset, es conserva a la Biblioteca i Museu Historicomèdic de la Universitat de València, Biblioteca V. Peset Llorca, fons Peset Aleixandre.

47. S'adhereixen a l'indult 28 persones que, a més del general esmentat, són: Javier Aguilar Castelló, catedràtic de Medicina Legal i Toxicologia de Sevilla; Eduard Bartrina Castejón, estudiant de Medicina; Antoni Cantó Rabasa, policia de València; Maria Concepció Escudero, superiora de la comunitat de les Filles de la Caritat de l'Hospital Provincial de València; Eladi España, rector del col·legi del Corpus Christi de València; Pilar Esteve Hernández, germana d'Enric Esteve, cap provincial de Falange i conseller nacional d'aquest partit nomenat per José Antonio; Josep Maria Garín Martí, capellà de la confraria de la Nostra Senyora dels Desemparats de València; Bernat Gómez Igual, del comerç; Josep Gorostieta, superior de l'asil de Sant Joan de Déu de València; Eduardo Guija Morales, catedràtic de Medicina Legal de Cadis; Antoni Justo, rector de Santa Catalina i Sant Agustí de València, i prior de la confraria de la Nostra Senyora de Gràcia; Antoni de León, sacerdot jesuïta i rector del col·legi de Sant Josep de València; Pasqual Llopis Espí, canonge de la catedral de València i prior de la confraria de la Nostra Senyora dels Desemparats; Consol Lluesa, religiosa de l'orde de Maria Immaculada, que el 1936 era a la comunitat de Godella; Leopoldo López Gómez, catedràtic de Medicina Legal de València; Maria Marco Fandos, religiosa del convent de les Carmelites de Godella i la seua germana, Anna Marco Fandos; Gabriel Martín, director del col·legi salesià de Sant Andreu de València; Ignàsia Miró, superiora del col·legi de les Esclaves de Maria de València; Josep Noguera Llopis, rector de Sant Joan i Sant Vicent de València; Valentín Pérez Argilés, catedràtic de Medicina Legal de Saragossa; Juan Pérez y López Villamil, catedràtic de Medicina Legal de Salamanca; Ferran Pérez-Caballero i Moltó, comandant d'infanteria; Felisa de San José, superiora del convent asil de Sant Josep de la Muntanya de València; Maria Pilar de San José, presidenta de la comunitat de Carmelites Descalces del Corpus Christi de València; Mariana Sanz, superiora interina de les religioses de Santa Anna de la Casa de la Salut del Sagrat Cor de València; Eugeni de València, vicari del convent de caputxins d'aquesta ciutat.

nodrit grup de persones, algunes de les quals ja havien declarat a favor del processat en el judici. Aquests avals o peticions de clemència, que aconseguien els familiars, solien ser d'aquest to:⁴⁶

Francisco Ibáñez Alonso, General de Brigada de Ingenieros y Juez especial en el Kursaal de San Sebastián, a V.E. con el debido respeto expone: Que teniendo noticia de la petición de indulto que para su esposo el Dr. Juan Peset Aleixandre, hace D^a Ana Llorca Cubells, se adhiere a la misma por considerarlo digno de esta gracia y conveniente para los intereses de nuestra santa causa. San Sebastián a diez de Abril de Mil novecientos cuarenta. Francisco Ibáñez. [rubricat] Excelentísimo señor jefe del Estado español.

A més de la signatura d'aquest general, la família, que com hem dit estava dedicada exclusivament a recollir avals per obtenir la commutació, va aconseguir que firmessen militars, falangistes, sacerdots, religioses, catedràtics... Un total de vint-i-vuit persones es van adherir a la petició d'indult d'Anna Llorca.⁴⁷ També la Junta de Govern presidida pel rector Rodríguez-Fornos, va sol·licitar mes tard clemència... Però res no es va aconseguir. El 12 de maig de 1941, l'auditor de divisió, cap de l'assessoria del Ministeri de l'Exèrcit, Cirilo Genovès Amorós, certificava que el Generalíssim s'havia donat per *assabentat* de la sentència de Joan Peset. El 21 de maig, el capità general de València, a qui la família havia demanat que hi intervingués, informava Agustí Aleixandre –germà de la seua mare–, que res no es podia fer perquè ho havia resolt ja Franco.⁴⁸ El 24 de maig, després del migdia, es va comunicar a Peset que havia arribat l'hora de complir la sentència.⁴⁹ A les sis de la vesprada era afusellat a Paterna.

Abans d'eixir cap al cementeri, Peset va escriure una nota de comiat a la seua dona i als seus fills que ja hem citat. En aquesta explicava la causa de la seua execució, segons l'entenien: "El destino –deia– me ha elegido como instrumento de su dolor". Així va ser exactament. Peset pertany al nodrit contingent de víctimes del franquisme que es van veure davant el gran grup d'execució no per accions concretes i provades que haguessen fet, sinó per les circumstàncies històriques del país –el destí. Va ser executat pels ven-

cedors per omplir la set de venjança, per ajustar comptes, per escarmentar moralment els vençuts, per imposar —al capdavant— el nou ordre.

Si tota guerra és terrible, per tal com imposa i normalitza el recurs a la violència i menysprea el valor de la vida humana, les guerres civils són pitjors, si cal, perquè en aquestes els bàndols en què la societat s'ha escindit hi conviuen barrejats. Durant la guerra a Espanya, nacionals i republicans van arremetre contra els seus rivals als territoris que controlaven per assegurar-se'n la neutralització. Hem d'admetre que aquesta situació, prolongada tres anys, no era fàcil de concloure el dia de la victòria d'un dels dos contendents i, per descomptat, a Espanya duraria molts anys. Tanmateix, la manera de gestionar la victòria no estava predeterminada. No es podia pensar que la repressió massiva —exilis, depuracions, empresonaments i execucions— era inevitable. Va ser l'opció dels vencedors. El criteri polític dels franquistes era l'aniquilació de l'adversari, la imposició d'un *nou ordre*, un *nou Estat*, una *nova Espanya* on no cabrien els derrotats. Els franquistes mai no van gestar propòsits de "pau, pietat, perdó", com va suggerir en aquell temps Manuel Azaña. Al contrari, convençuts com estaven de la "inclinación general del hombre hacia el mal", proposaven el rigor i injuriaven la tolerància, que, a més de ser una proposta volteriana, era una "doctrina liberaloide, blandanguera y pacata", una "enfermedad", una "debilidad", un "eunuquismo del entendimiento".⁵⁰ Ells, els més valents i virils, no estaven per la labor, sinó pel rigor. Conegut és que un dels propòsits de la repressió franquista, en guerra i després, era batre l'enemic i aconseguir "la destrucción física de los cuadros de los partidos del Frente Popular", per dir-ho amb paraules de Dionisio Ridruejo.⁵¹ Amb el titular "La justicia de Franco", *Las Provincias*, pel maig de 1939, publicava la reflexió següent:

48. Carta del capità general a Agustí Aleixandre, arxiu de Joan Peset Llorca.

49. Consten dues versions sobre aquest acte. Segons G. Castelló, Sumaríssim..., pp. 129-199, i el testimoni abans citat d'Àngel Patiño López, van avisar Peset, va eixir de la galeria i li van comunicar que havia arribat l'hora de l'execució; a continuació, els funcionaris van tornar a la galeria i van completar la saca a través del ritual acostumat: els presos es recloïen a les seues cel·les, que es tanquen amb el xap —xapats— i els funcionaris anaven d'una a l'altra i anomenaven els qui aquell dia afusellarien. Segons la versió d'Eugeni Puig García, "En el homenaje de la FUE al Dr. D. Juan Peset", testimoni mecanografiat que es conserva a l'arxiu de la FUE, la saca d'aquell dia es va fer segons era costum i Peset no va ser cridat abans, sinó que va ser anomenat al mateix temps que la resta que aquell dia van ser afusellats: "miraba yo —escriu— con ansiedad por el agujero comúnmente llamado "chivato" y vi detenerse a los mensajeros de la muerte ante la puerta de la célula del eminente y prestigioso científico".

50. Així ho explica un dels més notoris publicistes i ideòlegs del franquisme, J. Pemartín, Qué es "lo nuevo"... Consideraciones sobre el momento español presente, 2a edició, Santander, 1938, p. 189-190.

51. D. Ridruejo, Escrito en España, 2a edició, Buenos Aires, Losada, 1964, p. 94.

52. Las Provincias, 10 de maig de 1939, citat per R. Abella, Por el imperio hacia Dios. Crónica de una Posguerra, Barcelona, Planeta, 1978, p. 53.

53. M. Azaña, "Los españoles en guerra...", III, p. 355.

54. F. Moreno, "La represión...", p. 316.

La justicia de Franco, la de la nueva España, severa e impewrturbable, va cumpliendo su cometido, día a día, hora a hora, separando de la sociedad a aquellos que por sus delitos y crímenes constituyen un peligro y una mancha para la sociedad misma.

Así, en el plazo comprendido entre el 30 de marzo y el mismo día de abril, han sido impuestas por los consejos de guerra más de doscientas penas de muerte, perteneciendo los sentenciados no sólo a la clase que podríamos llamar popular, sino también a la milicia y a la clase distinguida.⁵²

Les antípodes d'aquesta posició eren les paraules esmentades d'Azaña. Abans de pronunciar-les, el president havia explicat, precisament en un discurs que va fer a la Universitat de València a l'any exacte de començar la guerra, una altra concepció de victòria: "Yo me opondré —va dir— con el peso de mi autoridad y con todo el poder que tenga, moral o personal, dondequiera que esté, a que nuestro país, el día de la paz, pueda entrar nunca en un raptó de enajenación por las vías del odio, de la venganza, del sangriento desquite".⁵³ Però la República va perdre la guerra i Azaña no va tenir oportunitat de dur a terme la seua proposta. Els qui la van guanyar, els de l'altre costat de la trinxera, tenien altres propòsits, i van precipitar al país en el "raptó de enajenación", l'odi, la venjança i la sagnant revenja que deia Azaña. La justícia militar va mantenir l'estat de guerra en vigor fins a juliol del 1948, nou anys després de dissoldre's els fronts.⁵⁴ No va haver-hi armistici, ni pau, ni pietat, ni perdó.

La justícia franquista després del 1939 no es distingia de l'aplicada durant la guerra. Es va fonamentar en el principi bèl·lic d'exterminar —o inhibir— l'adversari. Per als vencedors les violències dels republicans eren crims que havien de ser castigats severament; les violències pròpies, al contrari, eren actes heroics, de justícia o, com a màxim, tolerables i inevitables excessos de zel, dignes de premi o oblit. Però els vencedors no miraven només als que "s'havien tacat les mans amb sang" —segons deien—, sinó també als "responsables". Uns tipus delictius confusos i encara més arbitràriament aplicats —rebel·lió, auxili a la rebel·lió, adhesió a la

rebel·lió— van portar al suplici milers de persones que van ser sentenciades en uns processos sense garanties.⁵⁵

55. Vegeu-ne V. Gabarda, *Els afusellaments al País Valencià 1938-1956*, València, IVEI, 1992.

El cas de Joan Peset n'és un exemple. Els que es van rebel·lar contra la legalitat —paradoxa on les hi haja— el van acusar d'adhesió a la rebel·lió. Li van buscar delictes de sang —“cómplice de asesinatos”, en deia la denúncia— i van trobar que va salvar totes les vides que va poder. Van pensar que va dirigir la fabricació d'explosius o armes per a l'exèrcit republicà, i d'allò que es va encarregar va ser de comprar uniformes per als soldats i atendre hospitals militars de Castelló i València. Van intentar veure en ell un agitador, i van trobar un home de temperament moderat que “hizo con todo calor cuanto estuvo en su mano para evitar el desmán, el latrocinio y la revuelta sanguinaria”, com va assenyalar un falangista en el judici.

Per què el van matar? La lectura del procés evidencia que no es tractava de jutjar només la persona, sinó essencialment el que ell representava. El que Peset va fer —tant més que es va evidenciar que no va fer res— mancava d'importància; en canvi el que representava a València era rellevant. El procés, estrictament polític, més que buscar fets delictius concrets, va indagar en la causa general: els vencedors van jutjar i van sentenciar la República, el Front Popular, un dels seus diputats, al costat d'altres milers i milers. De res no van servir a Peset ni la generositat que va tenir amb els que opinaven de diferent manera, ni els auxilis que va prestar a diverses persones perseguides per les seues idees o les seues creences; de res no li va valer evitar l'incendi de la parròquia de Sant Joan i Sant Vicent, ni interposar-se enfront de l'incendi de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, ni allotjar a la seua casa una religiosa i prestar “generosa asistencia” a les altres d'aquella comunitat; de res no li va servir un grapat de testimonis de persones que van acreditar la seua bondat i les seues actuacions per salvar-los la vida. Aquil·lina Jordan —per citar-ne un dels molts testimonis—, portera de la casa on vivia, va declarar en el procés que “todos los

56. Marco Merenciano va ser president del tribunal depurador de la diputació, M. Baldó, "La diputación en camisa azul", Historia de la Diputación de Valencia, València, 1995, pp. 357-402; C. Castilla del Pino, Pretérito imperfecto, p. 358, el retracta en parlar de López Ibor i Laín, becaris procedents del col·legi catòlic valencià Beat Joan de Ribera, a Burjassot, que formaven "un trío inseparable (aunque Marco residía en Valencia donde desempeñaba la dirección del psiquiátrico, después de haber desalojado al director por razones políticas). Pero Marco era una gallina de escasos vuelos al lado de Laín y López Ibor [...] más listos que Marco, supieron edulcorar un tanto sus actitudes y comportamientos al pretender el asentimiento de intelectuales prestigiosos, ahora silenciados. Marco, no. Era un católico sectario hasta extremos que debieron de hacerlo temible en los años de la posguerra".

inquilinos eran de derechas a excepción de D. Juan [que] hizo salir de la casa a individuos que en grupos venían en busca de inquilinos de derecha". Però res d'això no va valer. Peset va ser sentenciat a mort. Amb ell, de fet, s'executava gran part del que significava l'esperança republicana, aquella que entenia, encara en plena guerra, que cap política es podia fonamentar en l'extermini de l'adversari. Peset era d'aquella classe d'homes, com el seu correligionari Azaña. Per això, quan s'acomiadava dels seus fills els deia: "perdonad a todos como yo espero ser perdonado".

Des de la primera pàgina del procés s'adverteix tot allò que s'hi ha indicat. Els tres metges falangistes que el van denunciar —Àngel Moreu González-Pola, Francisco Marco Merenciano i Antonio Ortega Tena— van declarar que no era autor de "hechos delictivos en concreto", però, en canvi, van advertir el seu prestigi, el seu exemple, la seua "influencia moral", la seua "categoría social" i el van considerar "encauzador o dirigente de la política de izquierdas de esta capital", "responsable indirecto de los desmanes y atropellos acaecidos en esta provincia" —ni més ni menys—.

Es hombre —declarava Marco Merenciano— que sin proceder del campo de las izquierdas comenzó su vida política de este matiz a raíz del advenimiento de la República, llegando en el año 36 con motivo de las elecciones de Febrero [a] obtener el puesto de Diputado de las Cortes Constituyentes [sic], en representación del partido de Azaña, desde cuya fecha puede decirse que fue el encauzador o dirigente de la política de izquierdas de esta capital; siendo una figura de relieve y significación por su influencia moral y dada también su categoría social por tratarse de un Catedrático de la Facultad de medicina. Que por esos motivos y por no oponerse desde un principio al caos y actividades francamente marxistas introducidas por los elementos frentepopulistas, sino dando su anuencia a toda actividad revolucionaria es por lo que se le considera indirectamente responsable de los desmanes acaecidos, ya que no intentó hacer ligera oposición a la actuación revolucionaria. Pero concretamente no puede decirse⁵⁶ haya tenido intervención directa en hechos delictivos determinados.

No hi ha res que sorprenga en les denúncies. Els tres falangistes es van limitar a repetir, com a ecos, la doctrina oficial dels vencedors: els roigs eren sempre culpables. Però hi havia només intenció política en la denúncia? Potser. En qualsevol cas, l'ambient generalitzat de delació dels vencedors d'aquella Espanya impedia altres propòsits, que mereixen ser tinguts en compte. Dionisio Ridruejo

els explica:

En todas las esferas profesionales, en efecto, hubo minorías de celantes, dispuestos a ir más lejos de lo que las mismas normas oficiales exigían, para aprovechar el río revuelto eliminando competidores ilustres o afortunados, enemigos personales o miembros de capillas rivales. La envidia, el resentimiento, la pequeñez, el arribismo, mostraron el poder que ejercían... La brutalidad o el exceso no correrían en nuestro clima a cargo del triunfador o superdotado, sino más bien del mediocre, emboscado en toda encrucijada histórica favorable para disparar ⁵⁷ contra su rival el arma política que las circunstancias ponían en su mano.

57. D. Ridruejo, *Escrito...*, p. 96. Els autors agraïeixen a Joan Peset Llorca i Marià Peset Reig la seua generosa col·laboració.

La reflexió hi és pertinent. Peset era metge i va ser denunciat dues vegades per la Delegació Provincial de Sanitat de FET i de les JONS. En la primera denúncia, els acusadors van deixar-hi al peu estampades “cinco firmas ilegibles”. Només perquè el jutge va obligar que s’identifiquessin els seus noms i domicilis, el secretari provincial va desvelar-ne el secret. Però aleshores els cinc s’hi van reduir a tres: tres metges. No indicar amb claredat la responsabilitat d’una denúncia que acusava de “responsable de asesinatos de Valencia y Castellón”, ens situa, sens dubte, en paratges humans pròxims a l’ocultació, la mesquinesa i l’arribisme de què parlava Ridruejo. El tribunal, d’altra banda, no va necessitar “hechos delictivos determinantes” per condemnar-lo a la pena de mort. Els va buscar, sens dubte, però quan no els va trobar no es va acovardir, i va continuar endavant.

En l’escrit del consell de guerra del 4 de març s’explica que el 1936 va tenir lloc una “rebelión marxista”; s’hi argumenta que “los rebeldes, alzándose en abierta hostilidad contra el Bando declaratorio del Estado de Guerra, trataron de implantar, como así lo fue en parte de nuestro suelo, un Estado de carácter anormal, ya de tipo comunista [...] o ya de estilo anarquista”. El processat va participar en aquesta rebel·lió: va ser diputat del sector que “la mantuvo”, va assistir a les seues sessions, va cooperar avituallant a l’Exèrcit roig, va ser cap de serveis en hospitals militars i, fins i tot, va ser assimilat al grau de tinent coronel —que és el que corresponia al nivell de catedràtic—. Aquell tribunal va trobar que el processat no va prendre part directa i material en l’execució dels

crims, però això era poc important, perquè succeïa el mateix amb els altres dirigents. El fet fonamental era que Peset “participó en la dirección de la España roja, compenetrado con las directrices del marxismo”, va tenir “una actitud pasiva sin extremismos dentro de su tendencia” i, en fi, va mancar del “necesario arrojo” per oposar-se “a la corriente revolucionaria”. S’hi reconeixia, en canvi, que “intercedió con éxito a favor de personas”, però també s’hi sostenia que no ho va fer amb altres.

Finalment, va ser una conferència –alguna cosa havien de trobar que satisfés la justícia franquista– el pretext que el va portar a afusellar. Van subratllar justicierament en aquest text uns quants paràgrafs que els van permetre rectificar condemna, i van suprimir en la definitiva, la del dia 25, la petició de commutació d’indult de la pena capital. De sobte, Peset va passar a ser considerat com a orador de “mítines y conferencias de marcado sabor marxista”, encara que constés “en autos” només una: la pronunciada el 27 d’abril de 1937, que es reproduïx en aquest llibre, i que, segons la sentència, “justificaba el asesinato” i culpava “a los nacionales de la agresión”. L’alferes defensor, en l’acta de la vista –document que no recull el sumari–, va exposar que la conferència res no afegia al delictes d’adhesió a la rebel·lió, en tot cas, “puestos a ser severos, su encaje legal caería dentro del delito de excitación a la rebelión [...] con la atenuante de falta de trascendencia por las condiciones en que [...] se pronunció”, per a la qual cosa es preveia un càstig entre sis anys i un dia i dotze anys...

Molts anys després el gran poeta Vicent Andrés Estellés, va evocar la seua mort entre moltes altres, amb aquells versos del seu *Ofici permanent*, sobre l'hora dels morts, que començaven amb l'introït: "oficieu amb mi, companys / pels afusellats, pels nostres morts...".

In memoriam

Joan Bta. Peset El teu matí, la difunta dolcesa,
entre fusells de tenebrós metall
abandonat, abandonat pels déus,
abandonat, caminaves segur.
Els criminals dels ossos criminals,
més criminals que mares han parit,
els criminals de plom i de tenebra,
t'obrien pas, i segur caminaves
vers una mort, vers el mur popular
que se't donà un matí qualsevol.
Tu, l'home bo, tu l'home intel·ligent,
tu, la raó de tot un poble, caus
.....

Mis queridísimos hijos:

Ds escribo al salir hacia lo inevitable. Plegadero cuanto se ha hecho para salvar mi vida. Sé que cuidareis a vuestra inmejorable Madre, a vuestro Abuelo y a vuestra tía Concha. Justifíqueme ya que el destino me ha elegido como instrumento de un in-junto dolor. Confío, seguro en Ds, en que algún día mi Patria os desahocará mi nombre como el de un ciudadano, no que jamás hizo más que servirle cumpliendo sus deberes legales.

Todavía un consejo: Amad al prójimo y respetad a vosotros mismos. Procurarlo con sinceridad es, ya, ser humanamente buenos,

y solo conseguirle es, a damas, es
felices.

Os abrazo y os bendice por
última vez vuestros amantísimos

Pastor
Perdonad a todos como yo espero
ser perdonado.

Caral Modulo de Valencia

24 mayo 1941

Amiga mía: nunca te dolerá
que existiera si ella pudiera ser
duplicando por mil el mis

Voy a buscar a mi Madre

tu
Juan

Consejo de Guerra Permanente

ACTA

PRESIDENTE

En

Valencia

VOCAL

de

2 de mil novecientos

Alicante

quedó con

ra Permanente para ver y fallar la

Peset Alexandre

Gobierno Militar

TELEGRAMA POSTAL

Número 6054

Sección

Alicante 24 de Noviembre de 1939

AÑO DE LA VICTORIA



AUDITORÍA DE GUERRA
DEL
EJERCITO DE OCUPACIÓN

Procés a

Joan PESET
ALEIXANDRE



Delegación Provincial de Sanidad
de
Falange Española Tradicionalista
y de las J. O. N. S.
VALENCIA

Ref. 465
Núm.

Excmo. Sr.
Adjunto esta tengo el honor de remitir a
el adjunto formato donde esta la conferencia
pronunciada por el Dr. JUAN PESET ALEIXANDRE
en el Paraninfo de la Universidad, y que
la gravedad de conceptos en ella vertidos
timos a V.E. previamente acotado para que
tiene a bien lo adjunte con el expediente
dicho Sr. PESET
Por Dios, España y su Revolución Nacio
Sindicalista.-
Valencia del Cid a 6 de Marzo de 194

EL DELEGADO PROVINCIAL



CIUDAD

A.7.458.85

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

CERTIFICACIÓN EN EXTRACTO DE ACTA DE DEFUNCIÓN

Juez municipal

Cargado del Registro civil de

CERTIFICO: Que según consta del acta reseñada al margen y correspondiente a la Sección III de este Registro civil, D. (1) Juan Peset Alexandre

nacido en Godella, de cincuenta y tres años de edad,

de Catedrático de Medicina

hijo de Vicente y de Vicenta, de estado casado

ALLECIÓ en esta Jurisdicción el

de Mayo de mil novecientos

de Mayo de mil novecientos

Ricardo Guillot

(Derechos percibidos)

(Sello de la Oficina)



J. Lluch, retrat de Joan Peset a la presó Model de València, agost de 1940. Arxiu familiar Joan Peset.

Procés a
Joan Peset Aleixandre

RECTOR DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Pedro Ruiz Torres

VICERECTOR DE CULTURA
Juli Peretó Magraner

EDITORS
Els autors dels estudis

BIBLIOGRAFIA
Juan Antonio Micó Navarro
(Biblioteca i Museu Historicomèdic de la Universitat de València)

COORDINACIÓ
Vicent Olmos
(Publicacions de la Universitat de València)

RESTAURACIÓ
Luciano Pardo
(Universitat de València)

FOTOGRAFIA
Juan Carlos Tormo
(Universitat de València)

FOTOGRAFIA INFRAROJOS
Álvaro Pons
(Departament d'Òptica de la Universitat de València)

TRADUCCIÓ
Enric Izquierdo
Antoni Lluch

CORRECCIÓ DELS TEXTOS
Enric Izquierdo

DISSENY I MAQUETACIÓ
Origen CCI

© Els autors, 2001
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2001

ISBN: 84-370-5144-4
Dipòsit legal: V-2435-2001

Impressió
Fernando Gil, S.A.

PRÒLEG, 7

VIDA I MORT DE JOAN PESET, 11

HISTÒRIA DEL PROCÉS, 49

BIBLIOGRAFIA DE JOAN PESET, 65

INFORME DE RESTAURACIÓ, 77

CRITERIS DE L'EDICIÓ, 81

ÍNDEX DE DOCUMENTS, 83

ÍNDEX ONOMÀSTIC, 93

Consejo de Guerra Permanente

ACTA

PRESIDENTE

En

VOCAL

Alicante

Gobierno Militar

TELEGRAMA POSTAL

Número 6054

Sección

Alicante 24 de Noviembre de 1939

AÑO DE LA VICTORIA

El Gobernador Militar

Al Juez Militar Permanente nº 10

Valencia

Consecuente a lo interesado por V.E. en telegrama fecha 6 Octubre ppdo., solicitando el traslado del detenido en Albufera JUAN PESET ALEIXANDRE con fecha 10 de Octubre ppdo., se ordenó dicho traslado habiéndose efectuado por el Sr. Coronel Jefe de Campaña Civil de esta Plaza, Campo de Concentración del Excmo. Sr. Coronel Jefe de Campaña Civil de esta Plaza, manifestándole que



Delegación Provincial de Sanidad
de
Falange Española Tradicionalista
y de las J. O. N. S.
VALENCIA

Ref. 465
Núm.

Excmo. Sr.
Adjunto esta tengo el honor de remitir a V.E. el adjunto formato donde esta la conferencia pronunciada por el Dr. JUAN PESET ALEIXANDRE en el Paraninfo de la Universidad, y que por la gravedad de conceptos en ella vertidos a V.E. previamente acotado para que tiene a bien lo adjunte con el expediente dicho Sr. PESET
Por D. os. España y su Revolución Nacional Sindicalista.
Valencia del día 6 de Marzo de 1940

EL DELEGADO PROVINCIAL



CIUDAD

A.7458.85

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

Y para que conste en el presente en Valencia a 14 de Mayo de 1941.

En el procedimiento núm. 13291-V del Juzgado núm. Valencia, Fiscal dice:

Que los procesados JUAN PESET ALEIXANDRE, de 50 años, natural de Valencia, casado, Catedrático de Medicina.

Realizaron los siguientes hechos: Doctor en Medicina, Químico y Perito Mecánico.



AUDITORÍA DE GUERRA

DEL EJÉRCITO DE OCUPACIÓN

Juzgado núm. 10.

Domicilio: Calle de la Cruz, 10.

dar l
fin c
respa
Juzga
genci

CERTIFICACIÓN EN EXTRACTO DE ACTA DE DEFUNCIÓN

Juez municipal

En cargo del Registro civil de

CERTIFICO: Que según consta del acta reseñada al margen y correspondiente a la Sección III de este Registro civil, D. Juan Peset Aleixandre,

nacido en Godella, de cincuenta y tres años de edad, de Catedrático de Medicina, de estado casado, e hijo de Vicente y de Vicenta.

ALLECIÓ en esta Jurisdicción el día 17 de Mayo de mil novecientos cuarenta y uno.

Ricardo Guillén

(Derechos percibidos)